

Memlûk Tarihçilerine Göre Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk'ta Yangınlar Fires in Damascus during the Bahrî Mamluk Period according to Mamluk Historians

Tülay YÜREKLİ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr. Tülay YÜREKLİ

Adnan Menderes Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Aydın,
Türkiye

ORCID: [0000-0002-5529-7388](https://orcid.org/0000-0002-5529-7388)

e-mail: tulayyurekli@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 31.10.2023

Kabul/Accepted: 26.02.2024

Atf: Yürekli, Tülay, “Memlûk Tarihçilerine Göre Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk'ta Yangınlar”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 145-160.

Citation: Yürekli, Tülay, “Fires in Damascus during the Mamluk Period according to Mamluk Historians”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 145-160.

Lisans/License:

Öz- Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk Eyaleti'nin merkezi olan Dımaşk, irili ufaklı birkaç yangına şahitlik etmiştir. Şehir 699/1300'da Gazan Han'ın ve 791/1389'da Berkük'un kuşatması sırasında kasten çıkarılan yangınlarla inanılmaz hasar görür. Emir Tengiz döneminde Hristiyanlar tarafından kundaklanır. Bir kereye mahsus bir ihmal sonucu Emevî Cami'nin çevresindeki çarşılar yangına teslim olur. Şehir bunlardan başka, sebebi bilinmeyen muazzam yangınlarla da mücadele eder. Memlûk kaynakları yangınlar dolayısıyla şehirdeki mimari yapılardan, çarşılardan, sokak ve mahallelerden sıkça söz ederler. Tarihçilerin anlatımlarından söz konusu dönemde Dımaşk'ın çarşıları, sokakları ve mahalleleriyle canlı bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Çoğunlukla her biri belirli bir esnaf grubuna ait bu çarşılar, Emevî Cami çevresinde, Taht el-Kale denilen bölgede ve şehir kapılarının adıyla anılan mntıkalarda toplanmıştır. Önemli yangınların çoğu da bu bölgelerde cereyan etmiştir. Bu yangınlar ekonomik açıdan ağır maddi kayıplara yol açmıştır. Yangınlarda faaliyetlerini sürdüremeyecek kadar zarar gören kimi çarşılar ticari hayatın sekteye uğramaması için başka yerlere taşınmış ve şartlar sağlandığında eski yerlerine nakledilmiştir. Yangınlarda önemli yapılar da etkilenmiştir. Bu yapılardan Emevî Cami büyük bir badire atlatmıştır. Fakat daha sonra yanan kısımları onarılmıştır. Geniş alanları etkisi altına alan yangınları söndürme faaliyetlerine halk ta iştirak ederek önemli fayda sağlamıştır. Bu çalışmada, Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk şehrinin maruz kaldığı yangınların kronolojik düzen içerisinde verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler- Memlûkler, Dımaşk, Bilad-ı Şam, Felaket, Yangın.

Abstract – During the Bahrî Mamluk period, Damascus, the centre of the eponymous province, witnessed several large and small fires. The city was damaged by arson during the sieges by Gazan Khan in 699/1300 and Berkük in 791/1389. It was set alight by Christians in the reign of the Emir Tengiz. On one occasion, the bazaars around the Umayyad Mosque were burned down due to negligence. Further to these fires, the city suffered many others of unknown origin. Mamluk resources frequently mention the architectural structures, bazaars, streets and neighbourhoods in the city thereby affected. It is understood from the records that Damascus was a dynamic city with its many markets, streets and neighbourhoods. These commercial areas, each associated with a specific craft guild, were concentrated around the Umayyad Mosque, in the area known as Taht el-Kale, and in other localities named after the city gates. Most of the major fires occurred in these places, and they caused serious economic losses. Some bazaars were so damaged burning that they could not to continue their activities, and were relocated to avoid interruption of commercial life before being returned to their original sites after the necessary reconstruction. Some buildings of key importance were also affected by such blazes. Among them, the Umayyad Mosque survived once, although the fire-damaged parts were later restored. The public also took part in extinguishing the fires that affected large areas. The purpose of this study is to present in chronological order the fires experienced by the city of Damascus in time of the Bahrî Mamluks.

Keywords- Mamluks, Damascus, Bilad-ı Sham, Disaster, Fires.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the fires which occurred in Damascus during the Bahrî Mamluk period have been presented chronologically.

The historical sources which record such events in Damascus Province mostly refer to Damascus, the capital of the province. When Mamlûk historians mention fires in the city they cite many of its bazaars, streets, mosques, schools and other buildings. From the detailed accounts of these historians, it is clear that Damascus had a thriving life based around the bazaars. These marketplaces, each associated with a particular craft guild, were mainly centred around the Umayyad Mosque, which itself also experienced burning damage, in the Taht al-Kal'a region which extends from above the Kal'a towards the north, as well as in the districts named after the city entrances such as the Câbiyye Gate, Şarkî Gate, Sagîr Gate, Selâm Gate and Ferec Gate. Most of the major blazes occurred in or near these locations.

During Bahrî Mamluk rule, Damascus witnessed many fires. The causes of some of them, moreover, are known. Reasons include war, arson, negligence and natural disasters. Some were due to Gazan Khan and Berkûk. The forces of the former besieged the inner castle (699/1300) and created great disruption in the city, burning some areas of it. Mamlûk forces also set certain places alight to prevent

the İlkhaniid army from approaching the castle. During the siege of the city by Berkûk in 791/1389, before he regained the throne, his allies and enemies also caused many incendiaries.

Some parts in the city suffered from arson for a variety of motives. Fires were caused both by both Muslims and by Christians. Areas belonging to Christians were set ablaze during conflicts between Muslims and Christians when the city was taken from the Mongols by the Mamluks, because the Christian community had abused them during Mongol rule. Two priests from Byzantium and Christian clerks, on the other hand, set alight the bazaars around Umayyad mosque and some other locations during the reign of Amir Tengiz in Damascus. Due to this fire, merchants suffered great losses and an incalculable amount of property was destroyed.

There are very few examples of fires due to negligence. For instance, the reason for the great conflagration which broke out in Lebbâdîn (11 Ramadan 681/13 December 1282), and which burned down the Tuccâr, Kutubiyyîn, Zehebiyyîn, Havâtimiyyîn, Zuccâcîn, Mercâniyyîn and Esâkife bazaars, was the carelessness of a shop owner who hung his wet clothes on the brasier placed outside his shop.

Some fires resulted from lightning. Salient examples are the blazes due to an electrical storm in Jebel-i Trablus (during Şevval 740/March-April 1340) and the village of Feyce close to the Damascus.

There can be no doubt that major fires such as the one that occurred on 11 Ramazan 681/13 December 1282 had a severe impact on the urban economy. Nevertheless, activities did resume after the necessary reconstruction had been carried out or as an interim solution the bazaars were relocated and subsequent returned to their original sites.

Carpenters and masons were engaged in firefighting. For some large conflagrations, the public also participated in such efforts.

To our knowledge, during this period the bazaars were not looted even in the event of major blazes. This implies that public order was firmly established.

Some important buildings identified with the city were also affected by such incidents. Part of the Umayyad Mosque, the most important of these structures, was damaged twice by fire, although the sections that had burned were subsequently renovated.

GİRİŞ

Bu çalışmada, Memlûk tarihçilerinin kayıtları temel alınarak, Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk'ta meydana gelen yangınlar tespit edilmiş ve bu yangınlar kronolojik çerçeve içinde verilmiştir.

Memlûkler döneminde Dımaşk, Suriye eyaletlerinin en önemlisi olan Dımaşk Eyaleti'nin merkezidir. Bu eyalet, Kerek ve Safed bölgeleri hariç olmak üzere Mısır sınırından başlayarak Beyrut, Humus, Tedmür ve Fırat kenarındaki Rahbe'ye kadar bütün güney Suriye'yi kapsamaktaydı. Gerçekte Dımaşk, devletin ikinci başkenti idi. Bu nedenle valiliğine seçkin memlûkler getiriliyordu. Ancak bundan dolayı sultan ile Dımaşk valisi arasında rekabet tehlikesi kolaylıkla ortaya çıkabiliyordu.¹

Hac kabilelerinin ana güzergâhında yer alan Dımaşk, Sultan Kalavun'un oğlu Sultan en-Nâsır Muhammed döneminde ekonomik bakımdan büyük gelişme kaydetti. Batıyla ticari ilişkilerin artmasına paralel olarak İtalyan, Katalan ve Fransız tüccarları için önemli bir cazibe merkezi oldu. Başta baharat, ipekli ve pamuklu dokumalar olmak üzere çeşitli ürünleri Batı'ya ihraç edildi. Batı'dan da kürk, kalay ve bakır ithal etti.² Oldukça gelişmiş olan şehirde çok sayıda çarşının yanı sıra tıpkı çarşı görevi gören pek çok han vardı. Bunların sayısı Memlûk Devleti'nin sonlarında 76 kadardı.³ Şehrin nüfusu ise 1335'te şehri ziyaret eden seyyah Jacques de Verone ve ondan yaklaşık bir asır sonra şehre gelen Brocquiere'ye göre 100000 civarında idi.⁴

Kaynaklarda Memlûkler döneminde Dımaşk Eyaleti'ndeki yangınlara ilişkin kayıtlar çoğunlukla bölgenin merkezi Dımaşk'la ilgilidir.⁵ Memlûk tarihçileri Dımaşk yangınlarından bahsederken pek çok yapı, sokak, mahalle ve mevzi adından söz ederler. Bunların konumlandırılması ve tarihi geçmişi hakkında Samıkıran'ın⁶ ve eş-Şihâbî'nin⁷ çalışmaları önemlidir. Eş-Şihâbî'nin çalışmasının sonuna eklediği Memlûkler döneminde Dımaşk çarşılarının tahmini yerlerini gösteren planı yine çalışmamız açısından oldukça kıymetlidir. Bu planı, Türkçe okunuşa uygun olarak düzenledik ve çalışmamızın sonuna ekledik.

Yangınlar, Dımaşk için en yıkıcı faktörlerden biri olmuştur. Yapı malzemesi olarak kereste kullanımı bunun başlıca sebebidir.⁸ Dımaşk'taki büyük yangınlar çoğunlukla, Taht el-Kale bölgesinde, ticari hayatın merkezi olan Emevî Cami çevresinde ve Dımaşk şehir suru kapılarıyla bilinen mahallelerdeki çarşılarda cereyan etmiştir. Bu nedenle, yangın mevkilerini anlamak bakımından, Taht el-Kale bölgesi, Emevî Cami'nin ve şehir surlarının kapılarına kısaca odaklanmak uygun olacaktır.

¹R. Hartman, "Şam", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XI, MEB Yayınları, İstanbul 1979, 304, 305.

²Eliyahu Ashtor, *Levant Trade in the Later Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 2016); Nicola A. Ziadeh, *Urban Life in Syria Under The Early Mamlûks* (Beirut: American Press, 1953), 132-133; Maria Pia Pedani, "Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticarî Antlaşmalar", *Türkler Ansiklopedisi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002; Gökhan İlyas ve Ridvan Yiğit, "Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanat Dönemi'nde (1310-1341/h. 709-741) Memlûk İktisadi Hayatını Etkileyen Unsurlara Genel Bir Bakış." *Turkish Studies Historical Analysis* 14, S. 2 (2019): 209; Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 313.

³ Ekrem Hasan el-'Ulebî, *Dımaşk Beyne Asri'l-Osmâni ve'l-Memlûki* (Dımaşk: eş-Şirke el-Müteaddide, 1982), 254.

⁴ Ziadeh, *Urban Life*, 96; Wollina Torsten, "A View from Within: Ibn Tawq's Personal Topography of 15th century Damascus." *Bulletin d'études orientales Tome. LXI* (Décembre 2012): 275 ; Tomar, "Şam", *DİA*, C. 38, 313.

⁵ Dımaşk yangınları yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. İyâd Ahmed Muhammed 'Ubeyd, "*el-Harâik fi Mısır ve Bilâd-ı Şam munzu bidâyeti ed-Devlet-i Tûlûniyye hatta nihâyeti Devlet-i Memâlik 254-923/868-1517*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2015). Ahmad Muhammad 'Atva Abdulhamid, *el-Harâik ve Asâruha fi'd-devleti'l-Memâliki'l-ula 648-784 /1250-1382* (Cize:'Ayn lil-Dirâsât ve'l-Buhûsu'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 2019). İkinci çalışma yalnızca Memlûkler döneminde vuku bulan yangınlara ayrılmıştır. Fakat bu çalışmaya ulaşamamış bulunuyoruz.

⁶ Oğuzhan Samıkıran, "*Osmanlı İdaresinde Şam*," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Fırat Üniversitesi, 2013).

⁷ Kuteybe eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşki't-tarihî li'l-emâkin ve'l-ahya ve'l-muşîyeditât ve mevâkihâ ve tarihîhâ kemâ veredet fi nusûsi'l-muerrihîn* (Dımaşk: Vezâretü's-sekâfe, 1999).

⁸ Ziadeh, *Urban Life*, 112.

Taht el-Kale mıntıkası geniş bir alanı kapsamakta olup Kale'nin kuzeyine doğru uzanıyordu. Bölge, doğuda İmâra⁹, batıda Merce Sahası,¹⁰ kuzeyde Saruca Çarşısı,¹¹ güneyde Bereda Nehri tarafından çevrenlenmekteydi. Bugün burası, el-Hâl el-Kadîm Çarşısı, Hayl Çarşısı ve Yelboğa Cami'nin bulunduğu alandır.¹² Söz konusu dönemde bölge adeta şehir gibiydi. Askeri talimler ve biniciliğin çeşitli dalları burada icra edilirdi. Çarşılarında her türlü tüccar faaliyet gösterirdi.¹³

Emevî Cami'nin farklı yönlerine açılan dört ana kapısı mevcuttur. Batısında Garbî Kapı ve Miskiyye Kapısı olarak da bilinen Berîd Kapısı bulunur. Doğusunda Sâ'ât, Lebbâdîn, Nevfere, Kuymeriye ve el-Minâre eş-Şarkıyye Kapısı da denilen Ceyrûn Kapısı yer alır. Güneyinde Ziyâde Kapısı vardır. Kapı'ya Kavvâfîn, Anberâniyyîn, Kıblî ve Sâ'ât Kapısı adları da verilmiştir. Fakat bunlardan Sâ'ât adı daha sonra Cami'nin doğu yönüne açılan kapısı için kullanılmıştır. Kuzeyinde ise dört kapı mevcuttur. Ferâdîs Kapısı bunların en büyüğüdür. Diğer kapılar ise Selahaddin Eyyûbî'nin mezarı karşısına açılan küçük bir kapı, Kellâse Medresesi'ne açılan kapı ile Kâmiliyye Kapısı da denilen Silsile Kapısı'dır.¹⁴

Dımaşk'ın sur içinde kalan kısmını sur dışına bağlayan kapıları bulunmaktaydı. Bu kapılardan Câbiyye Kapısı batıda, Şarkî Kapı doğuda, Cenûb, Şâgûr ve Hadîd Kapı da denilen Sagîr Kapı güneyde, Keysân Kapısı güneydoğuda, Tûmâ, Cinîk, Selâm, Ferâdîs ve Ferec kapıları kuzeyde yer alır.¹⁵

Kaynaklarda bu kapıların adlarıyla bilinen mahallelerin şehir suru dışında kalan tarafı hârici, sur içinde kalan tarafı ise dâhili olarak ifade edilmiştir. Örneğin, Ferâdîs Kapısı'ndan ismini alan mahalle, Hâric-i Bâbü'l-Ferâdîs ve Dâhil-i Bâbü'l-Ferâdîs şeklinde geçmektedir.

Memlûk tarihçileri yangın mevkilerinden söz ederken Arapça mahalle, hâra ve hayy terimlerine sıklıkla başvururlar. Mahalle terimi Türkçe, "mahalle, mıntika ve mevzi" anlamına gelmektedir. Hayy, Arapça mahalle teriminin eş anlamlısıdır. Hâra ise "ana caddeden ayrılan küçük cadde" demektir. Fakat tarihçiler bu terimi Arapça mahalle kavramının yerine de kullanmıştır.¹⁶ Anlaşılabacağı üzere birbirine yakın anlamlar içeren bu kavramların Türkçe karşılıklarını tespit etmek her zaman mümkün değildir. Bu nedenle dipnotlarda, eş-Şihâbî'nin mahalle olarak belirttiği yerleri doğrudan mahalle şeklinde, diğer terimleri ise muhtemel Türkçe karşılıklarının yanında parantez içinde vermeyi uygun bulduk.

Bahrî Memlûkler Dönemi'nde Dımaşk Yangınları

Tespit edilebildiği kadarıyla Dımaşk'ta çıkan yangınlar kronolojik esasa göre şöyledir:

Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk'ta ilk yangınlar 27 Ramazan 658/5 Eylül 1260 Pazar günü Müslümanlar tarafından çıkartılmıştır. Moğol hâkimiyeti döneminde Hristiyanlar kendilerine tanınan imtiyazlardan faydalanarak Müslümanlara yönelik düşmanca bir tutum izlemişlerdi. Bunlar, Müslümanların üzerine ve camilerin kapılarına şarap serpmiş, camileri ve mescitleri yakıp yıkmışlardı. Üstelik Emevî Cami'ni de kiliseye dönüştürmüş, müzik ve şarapla bu kutsal mekâna saygısızlık etmişlerdi. Bütün bu olanlar tabii olarak Müslüman halkın Hristiyanlara karşı kin beslemesine yol açmıştı. Bu hadiseler, sürüp giderken Memlûk ordusunun Aynicâlût zaferi Dımaşk'ta duyulunca Müslüman halk zaferin yarattığı coşkuyla Hristiyanlara karşı harekete geçerek evlerini ve önemli ibadethanelerinden Yakubî ve Meryem kiliselerini yakmıştır. Bu olaylar esnasında epey Hristiyan öldürülmüş, Yahudiler'e ait yerler de yağmalanmıştır.¹⁷

⁹ İmâra Mahallesi, Hâric-i Bâbü'l-Ferâdîs'de yer alan İhnâî İmâreti'ne nispeten bu adla anılır. İhnâî İmâreti ise Alâî Hamamı'nın doğusunda, Berdibeg Cami'nin kuzeybatısında yer alır. Bugün bu mıntika İmâra olarak bilinir. El-'Ulebî, *Dımaşk*, 61.

¹⁰ Günümüzde bu alan Emevîyyîn Sahası'dır. El-'Ulebî, *Dımaşk*, 57-58.

¹¹ Dımaşk nâibi Emir Tengiz'in yardımcısı Emir Sârimüddin Sârûca (Ö.743/1346) tarafından inşa edilmiştir. Kale'ye yakındır. El-'Ulebî, *Dımaşk*, 46.

¹² Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 55.

¹³ Ziadeh, *Urban Life*, 88; el-'Ulebî, *Dımaşk*, 57.

¹⁴ Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 20-21; Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, 62.

¹⁵ Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, 29-31.

¹⁶ Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 149, 218; II, 163.

¹⁷ Makrîzî, "es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk," I, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 517; Ross Burns, *Damascus a History* (Newyork: Routledge, 2007), 197-198.

Recep 667/Mart-Nisan 1269'da Cebel-i Sâlihiyye Çarşısı¹⁸ baştan sona kadar yanmıştır. Buradaki kumaşlar ve diğer mallar tamamen yok olmuştur. Yalnızca bir tacirin kaybı 15000 dirheme ulaşmıştır.¹⁹

11 Ramazan 681/13 Aralık 1282'de Dımaşk, gece vakti dehşet verici bir yangın felaketine tanık olur. Yangın, Emevî Cami'nin doğusuna düşen Lebbâdîn Çarşısı'ndaki²⁰ bir dükkânda başlar. Tarihçi Zehebî, babasının dükkânının bu dükkânın yanında olduğunu söyler. Yangına bu dükkân sahibinin dikkatsizliği yol açar. Yıkadığı elbisesini dükkân kapısının dışına koyduğu mangalın üstüne asıp iftar yapmak üzere dükkânı terk eder. Elbisenin tutuşmasıyla bir anda yükselen alevler, kısa sürede etrafa yayılır ve Emevî Cami çevresindeki çarşılara ulaşır. Yangın üç gün sürer. Dönemin saltanat naibi Hüsameddin Laçin, emirler, askerler, marangozlar ve taşçılar, bazı yapıları yıkma yoluna giderek yangının önünü kesmeyi başarırlar. Bu yangında Emevî Cami'nin çevresindeki çarşıların çoğu zarar görmüştür. Lebbâdîn, Tüccâr, Kütübiyyîn,²¹ Zehebiyyîn,²² Havâtimiyyîn,²³ Züccâcîn,²⁴ Ceyrûn ve Mercâniyyîn çarşılarının tamamı yanmıştır. Esâkife Çarşısı'nın²⁵ da bir kısmı hasar almıştır. Yangın, bunların çevresindeki çarşı ve pasajlara da sıçramıştır. Laçin, yangın son bulunca gerekli onarımları yapmak üzere Emevî Cami'nin nazırı olan kadıyı görevlendirmiş ve yapılar iki yılda onarılmıştır. Tüccâr, Züccâcîn ve Zehebiyyîn çarşıları, ticari faaliyetlerin aksamaması adına şehrin başka yerlerine nakledilmiş, onarım işlemlerinin ardından eski yerlerine döndürülmüştür.²⁶

Recep 689/Temmuz-Ağustos 1290'da Kale'nin doğusunda yer alan Derbû'l-Lebbân'dan²⁷ Derbû'l-Vezîr'e²⁸ kadar uzanan büyük çaplı bir yangın yaşanmıştır. İki gün süren bu yangında Hama hâkiminin evi de yanmıştır.²⁹

699/1300'de Dımaşk, Gazan Han'ın kuşatması sırasında büyük tahribata uğramıştır. Hem İlhanlı hem de Memlûk kuvvetleri, şehrin farklı noktalarını kasti olarak yakmıştır. Memlûk emirleri, Dımaşk Kalesi'nin İlhanlı kuvvetlerinin eline geçmesini önlemek amacıyla Kale'nin çevresindeki Dârü's-

¹⁸ Kaynaklar, Sâlihiyye Çarşısı'nın yeri hakkında farklı bilgi vermektedir. Bunlar şöyledir: 1-Günümüzdeki Cuma Çarşısı'nda yer alan Tikritiyye Türbesi'nin yanındadır. 2-Muzafferî Cami (Hanâbile Cami)'nin yakınındadır. Eş-Şihâbî bu iki kayıttan yola çıkarak Sâlihiyye Çarşısı'nın Muzafferî Cami'nden Tikritiyye Türbesi'ne kadar pek çok küçük çarşısı barındırabileceği görüşündedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 42.

¹⁹ Zehebî, "*Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*," XLIX, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Gârbî, 1999), 46.

²⁰ Lebbâdîn, keçe imal eden esnaf grubunu ifade etmektedir. Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, 420. Lebbâdîn Çarşısı, Emevî Cami'nin doğu kapısı olan Ceyrûn Kapısı yakınlarında idi. Çarşı, 592/1166-1167 tarihinde de yanmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 151.

²¹ Kütübiyyîn, kitapçılar anlamına gelmektedir. Eş-Şihâbî bu adla hem bir mevzi hem de bir çarşı adı kaydeder. Mevzi olarak, Emevî Cami'nin Ceyrûn Kapısı dışındaki dükkânları ifade etmektedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 143. Kütübiyyîn Çarşısı ise Berîd Kapısı'nda olup adı Miskiyye olarak değişmiştir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 52.

²² Emevî Cami'nin kuzeyinde yer alan Nehhâsin'deki ez-Zirâ' el-Kadîm Çarşısı'nın doğusunda idi. Burada işlemeli altınlar satılırdı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 35.

²³ Havâtimiyyîn, yüzük imal eden ve satan esnaf grubunu ifade etmektedir. Emevî Cami'nin Berîd Kapısı civarında idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 258.

²⁴ Züccâcîn, züccâciyye işiyle uğraşan esnaf grubu demektir. Züccâcîn, Emevî Cami'nin Berîd Kapısı muhitinde hem bir çarşı, hem de mevzi adıdır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 344.

²⁵ Esâkife, papuç, ayakkabı yapan ve satan esnaf grubu demektir. Hem mevzi hem de çarşı adıdır. Mevki olarak Saffârîn Çarşısı civarında idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 14.

²⁶ Zehebî, "*Târihü'l-İslâm*," LI, 7-8; Nuveyrî, "*Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*," XXXI, thk. Necîb Mustafa Fevâz ve Hikmet Küşli Fevâz, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), 59; İbn Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*," XVII, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, (Cize: Hicr, 1998), 585-586; Makrîzî, "*es-Sülûk*," II, 163; İbnü'l İmâd, "*Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*," VII, thk. Mahmud el-Arnâût ve Abdulkâdir Arnâût (Beyrut ve Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1996), 646.

²⁷ Derbû'l-Lebbân, Yoğurtcu Sokağı anlamına gelmektedir. Derbû'l-Kettân olarak ta bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 304.

²⁸ Derbû'l-Vezîr, Vezir Sokağı anlamına gelmektedir. Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye, Hacerü'z-Zehab (Günümüzde burası 'Asrûniyye ve Harîka arasındadır)'tedir. Bu sokak, Hâşimiyyîn, Hâşimî, Vezîr ve Vezîrî olarak da bilinmekteydi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 306.

²⁹ Zehebî, "*Târihü'l-İslâm*," LI, 39; İbn Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*," XVII, 625.

Sa'âde'yi,³⁰ Eşrefiyye Dârü'l-Hadîsi'ni,³¹ çok sayıda medrese ve köşkü ateşe vermiştir. İlhanlı güçleri ise Kale'deki direnişi kıramadığı için kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış fakat şehri terk etmeden önce birçok yeri alevler içinde bırakmıştır. Tevbe Cami,³² Maristânü'l-Cebel, Dehşe,³³ Sâhibiyye Medresesi,³⁴ Nâsirî Ribatı³⁵ ve dış mahallelerden Sâlihiyye'deki medrese ve mescitler bunlar arasındadır.³⁶

Zilhicce 707/Mayıs-Haziran 1308'de, Zâhiriyye Medresesi³⁷ karşısındaki Sufiyye ('Utiyye) fırınında yangın çıkmıştır.³⁸

Rebiülahir 712/Ağustos-Eylül 1312'de Dâhil-i Bâbü's-Selâm'da çıkan yangında çok sayıda ev küle dönmüştür.³⁹

23 Cemaziyelevvel 715/25 Ağustos 1315 Pazartesi gecesini Dâhil-i Bâbü's-Sagîr'deki Şenbâşî Mescidi'nin⁴⁰ ön tarafında başlayan yangında sayısız dükkân ve ev yok olmuştur.⁴¹

5 Cemaziyelevvel 728/18 Mart 1328 Cuma gecesini Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye'de yer alan Ferrâyîn Çarşısı'ndaki⁴² bir pamuk dükkânında çıkan yangın, Ferrâyîn'le aynı mıntıkada bulunan Remmâhîn Çarşısı'na⁴³ kadar uzanmıştır. İbn Kesîr'e göre bu yangında, Ferrâyîn'deki bir mescit ile kürk, kumaş ve çuha dolu bir pasaj yanmıştır.⁴⁴ Nuveyrî ve el-Ömerî ise iki pasajın yangına maruz kaldığını kaydeder.

³⁰ Dârü's-Sa'âde, Bâbü'n-Nasr (Şehir surununun batı tarafında, Hamidiyye Çarşısı'nın girişinin yanındadır. Cinân Kapısı, Dârü's-Sa'âde Kapısı ve Serâyâ Kapısı da denilir) dâhilinde, Ahmediyye Cami'nin batısındadır. Burası Eyyübîlerden Ferruhsah'ın evi olup daha sonra Baalbek hâkimi el-Emced Eyyûbi'nin ve onun ardından el-Eşref Musa b. Âdil'in eline geçmiştir. El-Eşref Musa ölmeden evvel burayı iki oğluna bağışlamıştır. Memlûkler döneminde saltanat naiplerinin yeri olmuştur ve Dârü'n-Niyâbe olarak bilinmiştir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 29, 276-277.

³¹ Burası, el-Eşrefiyye el-Berrâniyye Dârü'l-hadîsi'dir. Eyyübîlerden el-Melik el-Eşref Musa tarafından yaptırılmıştır. Sâlihiyye'deki Medâris Caddesi'nde (Günümüzde Sûkû'l-Cuma Çarşısı'dır), Mürşidiyye ve Atabekiyye medreseleri arasındadır. El-Eşrefiyye el-Berrâniyye el-Mukaddesiyye Dârü'l-Hadîsi, el-Eşrefiyye es-Sâniyye Dârü'l-Hadîsi ve el-Eşrefiyye el-Berrâniyye Medresesi olarak bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 269.

³² 'Ukeybe Mahalle(Hayy)si'ndedir. Tevbe Cami'nin yerinde Zincârî Han'ı bulunmaktaydı. El-Melik el-Eşref Musa b. el-Melik el-Âdil 632/1234-1235 yılında bu hanı yıkmış ve yerine bu camiye yaptırmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 114.

³³ Bu adla anılan birkaç mekân vardır. 1-Dehşe Sokağı(Hâra): Sâlihiyye'de idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 158. 2-Dehşe Çarşısı: Emevî Cami'nin doğusunda idi. Burada kadın giysileri satılırdı. 3-Dehşe en-Nisâ Çarşısı: Emevî Cami'nin Berîd Kapısı'nda idi. Burası 814/1411 senesinde Emevî Cami'nin kuzeyindeki Zehebiyyîn Çarşısı'na taşınmış, daha sonra asıl mekânına döndürülmüştür. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 34. 4-Dehşe Pasajı: Bu adla anılan iki pasaj vardır. İbn Kadî Şuhbe, Emevî Cami'nin doğu kapısında iki tane Dehşe olduğunu söyler. İbn Tolun ise Emevî Cami'nin doğu kapısı olan Ceyrûn Kapısı'nın dahilinde ve Cami'nin batısında ya da güney batısında yer alan iki Dehşe'den söz eder. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 137.

³⁴ Sâhibiyye Medresesi, Sâhibe Medresesi'dir. Selahaddin Eyyûbi'nin kız kardeşi Rabia Hatun yaptırmıştır. Hatun, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'nün eşidir. Yapımı 628/1231'de tamamlanmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 189-190.

³⁵ Nâsirî Ribatı, Muhacirîn'de, Efrem Cami'nin batısında, el-Âdil Ketboğa Türbesi'nin doğusunda idi. Eyyübîlerin son hükümdarlarından el-Melik en-Nâsir Yusuf tarafından Nâsirîyye Dârü'l-Hadîsi dâhilinde yaptırılmıştır (654/1256). Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 326.

³⁶ 'Ubeyd, *el-Harâik*, 131-132; Burns, *Damascus a History*, 202.

³⁷ Bu medrese, ez-Zâhiriyye el-Kübra Medresesi'dir. Hala ayakta ve Kellâse Mahalle(Hayy)si'ndedir. Medrese, Memlûk hükümdarı Baybars el-Bundukdâri tarafından 678/1279'da yaptırılmıştır. Ez-Zâhiriyye el-Cuvvâniyye ve ez-Zâhiriyye el-Cuvvâniyye el-Baybarsîyye olarak bilinir. Bugün burası Zâhiriyye Kütüphanesi olarak bilinen Darü'l-Kütübi'l-Vataniyye'dir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 194-195.

³⁸ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 76.

³⁹ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 121.

⁴⁰ Burası Şenbâşîyye Hankâhı'dır. Eyyübîler döneminde Ebu Abdullah eş-Şenbâşî tarafından 650/1252 senesinde vakfedilmiştir. Burası Osmanlıların sonlarına doğru önce kadınlar için bir medrese, sonra çocuklar için bir okul olmuştur. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 249.

⁴¹ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 144.

⁴² Ferrâyîn, hayvan postlarından kürk hazırlayanlar demektir. Eş-Şihâbî bu adla iki mekân adı kaydeder. 1-Ferrâyîn Caddesi: Tuma ve Selâm Kapıları arasında, nehrin üzerindedir. Burada deri tabaklama işi yapılırdı. Bu isim Memlûklerden itibaren kürk debbağlarına istinaden verilmiştir. Bereda Nehri'nin kollarının arasında kaldığı için Cezîre (Ada) olarak da adlandırılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 110. 2-Ferrâyîn Çarşısı: Bu isimle iki çarşı vardır. Burada nefis kürkler satılırdı. Bu çarşılardan biri, Mithat Paşa Çarşısı'ndaki Tekke Han'ın yakınındaki Cûhiyyîn Çarşısı'nın yanında idi. Diğeri ise Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye'deki Kumeyla denilen Bezz Çarşısı'nın yanında idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 48.

⁴³ Remmâhîn, mızrakçılar anlamına gelmektedir. Remmâhîn Çarşısı: Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye ya da Dâhil-i Bâbü's-Sagîr'de idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 36.

⁴⁴ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 292.

Bu pasajlardan biri, Bimâristan Pasajı'dır.⁴⁵ Diğeri ise bilinmemektedir. Her iki yapı yangından sonra yenilenmiştir.⁴⁶

Safer 737/Eylül-Ekim 1336'da Haric-i Bâbü'l-Câbiyye'de yer alan Kasrû'l-Haccâc'da⁴⁷ çıkan devasa yangında çok sayıda ev ve dükkân zâyi olmuştur.⁴⁸

Şevval 740/Mart-Nisan 1340'da Cebel-i Trablus taraflarına düşen yıldırım birkaç evin yanmasına sebep olmuştur. Aynı tarihlerde, Dımaşk çevresindeki Feyce Köyü'ne düşen yıldırım da buradaki üç evi yakmıştır.⁴⁹

Bu olaydan kısa bir süre sonra, 26 Şevval/25 Nisan gecesi Dımaşk yıkıcı bir yangınla karşı karşıya kalmıştır. Yangının çıkış noktası, Emevî Cami'nin doğusunda yer alan Dehşe Çarşısı'nın yanındaki Ricâl Çarşısı'dır. Yangın kısa sürede büyüyerek Cami çevresindeki Dehşeteyn, Tavâikiyyîn, Varrâkîn,⁵⁰ Nehhâsîn,⁵¹ Lebbâdîn, Kütüb ve Zehebiyyîn çarşılarını sarmıştır. Emevî Cami'nin doğu minaresi ile deposu da alevler içinde kalmıştır. Bunu haber alan Dımaşk naibi Tengiz, Cami'nin tamamının yanacağından endişe ederek bölgeye gelmiş ve orada toplanan kalabalık halk kitlesiyle birlikte yangını söndürmeyi başarmıştır. Birkaç gün sonra, Kavvâsîn Pasajı,⁵² Keftiyyîn,⁵³ Remmahîn,⁵⁴ Süyûf ve Hayl⁵⁵ çarşılarında yeni yangınlar başlar. Yangın, halkın da katılımıyla iki gün süren yoğun çalışmalar neticesinde ancak söndürülür. Bu yangında Hamîr Pasajı,⁵⁶ Emîniyye⁵⁷ ve Mücâhidiyye⁵⁸ medreseleri de zarar görür. Tüccarlar telafisi mümkün olmayan bir kayba uğrar. Kavvâsîn Pasajı'nda yanan 35 bin yay, bu kaybın derecesini gözler önüne serer. Dımaşk yönetimi yangın bittikten sonra bir dizi tedbir alır. Emevî Cami'ni gece gündüz korumak için iki emir görevlendirilir. Halka evlerinin çatısında su

⁴⁵ Eş-Şihâbî bu pasajdan bahsetmemektedir. Bununla birlikte kimi zaman müellifler çarşı ile pasajı aynı anlamda kullanmıştır. Eş-Şihâbî, Bimâristan adıyla iki çarşıdan söz eder. Bunlardan biri Taht el-Kale'de idi. Kumeyla ve Berrâ adıyla da bilinmekteydi. Diğeri ise Sâlihiyye çarşılarındandı. Bu çarşı Kumeyri Bimaristan'ına istinaden bu adla anılmıştır. Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 24.

⁴⁶ Nuveyri, "*Nihâyetü'l-ereb*", XXXIII, 201; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâliki'l-emsâr*, XXVII, thk. Mehdi en-Necm ve Kâmil Süleyman el-Cubûri, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1971), 349.

⁴⁷ Abdülmelik b. Mervan'ın oğlu olunca oğlanın annesi kendi amcası Haccâc'ın ona adını verdi. Haccâc b. Yusuf çocuk için oraya bir köşk yaptırmış ve bu köşk Kasrû'l-Haccâc adıyla bilinmiştir. Kasr'ın bulunduğu mahal de bu adla anılmaya başlanmıştır. Burası, Hâric-i Bâbü'l-Câbiyye'de büyük bir mahalle idi. Burada yine aynı adla bir çarşı bulunuyordu. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 120; I, 110.

⁴⁸ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 392.

⁴⁹ Makrîzî, "*es-Sülûk*," III, 282. İbnü'l İmâd, "*Şezerâtü'z-zeheb*," VIII, 219.

⁵⁰ Aynı adla bilinen iki çarşı vardır. Birincisi, Berîd Kapısı Mahallesi civarında olup Miskiyye olarak da bilinmekteydi. İkincisi, Emevî Cami'nin doğusunda, Dehşetân ve Sâ'ât çarşıları civarında idi. Burada kalem, kâğıt satılırdı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 59.

⁵¹ Nehhâsîn, bakırcılar anlamına gelmektedir. Bu adla bilinen birkaç çarşı vardı. Emevî Cami'nin Bâb-ı Ziyâde Kapısı'ndan dışarı çıkılınca hemen sol tarafta yer almaktaydı. Bu çarşı epey uzun olup mescidin kible tarafını kaplamaktaydı. İbn Battûta buranın Dımaşk'ın en güzel caddelerinden biri olduğunu söyler. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahâtname*, I, Çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 138. Diğeri Taht el-Kale Mahallesi'nde olup Zelâbiye Köprüsü'nün batısındadır. Burada bakır satılırdı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 57.

⁵² Kavvâsîn, yaycılar demektir. Burası, Kavvâsîn Pasajı'dır. Yeri hakkında üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, Silah Çarşısı'ndaki Tütûn Hanı'nın yerinde idi. İkinci görüşe göre, Harîr Hanı'nın yerinde veya civarında yer alıyordu. Üçüncü görüşe göre, Emevî Cami'nin güneye açılan Ziyâde Kapısı'nın güneyinde bulunmaktaydı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 140.

⁵³ Keftiyyîn, kaplama ile süsleme işi yapanlar demektir. Serdar Mutçalı, "tekit", *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995, 766.

⁵⁴ Remmahîn Çarşısı, Dâhil-i Bâbü'l-Cabiyye ya da Dâhil-i Bâbü's-Sagîr'de idi. eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 36.

⁵⁵ Hayl Çarşısı (At Pazarı), Hayl Çarşısı Sahası'na verilen isimdir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 32. Hayl Çarşısı Sahası, Saruca Çarşısı'nın güneyinde, Merce Sahası'nın doğusundadır. Çarşının bulunduğu alan ve bu alana mücavir bölgeye Taht el-Kale denirdi. Selçuklular ve Eyyübîler döneminde burası at ticaretine ayrılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 9; Kuteybe eş-Şihâbî, *Esvâku Dımaşk el-Kadîme* (Dımaşk: Menşüratü Vezâreti's-Sekâfe, 1990), 470.

⁵⁶ Taht el-Kale Mıntıkası'ndadır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 30.

⁵⁷ Emîniyye Medresesi 614/1120 senesinde Selçuklu devlet adamlarından Eminüddeve Gümüştekin tarafından yaptırılmıştır. Hakkü'z-Zeheb olarak da bilinmiştir. Mevki olarak Harîr Çarşısı'nda Dârü'l-Hayl'in karşısında yer almaktaydı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 172.

⁵⁸ El-Mücâhidiyye el-Berrâniyye ve el-Mücâhidiyye el-Cuvvâniyye olmak üzere iki Mücâhidiyye Medresesi vardır. El-Mücâhidiyye el-Berrâniyye, 'İmâra Çarşısı'ndadır. Nureddin Mahmud b. Zengi döneminin emirlerinden Mücâhidüddin Bozan tarafından 535/1144-1143 tarihinde yaptırılmıştır. El-Mücâhidiyye el-Cuvvâniyye Medresesi, Kalbakciyye Çarşısı'ndadır. Aynı şahıs tarafından 529/1135'te inşa ettirilmiştir. Burası önceden bir ev olup camiye çevrildikten sonra Kalbakciyye Camisi olarak tanınmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 207.

bulundurmalarına dair duyurular yapılır. Yangının sebebine ilişkin kapsamlı bir soruşturma başlatılır. Zira peş peşe farklı yerlerde yangın çıkması herkeste şüphe uyandırır. Soruşturmalar neticesinde, İstanbul'dan gelen iki rahip ile bazı emirlere bağlı Hristiyan kâtiplerin işbirliği yaparak şehri kundakladıkları anlaşılır. İbn Kâdi Şühbe bunların, şehri kundaklamaları için bazı kişilere para verdiklerini ve Kavvâsîn'i kundaklayanın 500 dirhem para aldığını yazmaktadır. Emir Tengiz suçu sabit olan Hristiyanları ağır bir şekilde cezalandırır ve mallarını da müsadere eder. Olayları başlatan İstanbul'dan gelen iki rahip ise yanlarına Emevî Cami'nin doğu minaresinden aldıkları bir parçayla şehirden kaçmayı başararak Kıbrıs'a hareket eder. Kaynaklar kundakçıların kimliği konusunda hemfikirdir. Fakat İbn Sasra, önemli bir attâr satıcısı olan bir Yahudi'nin Müslümanlar tarafından yakalandığını ve kundaklama işini Yahudilerin yaptığını dair itirafa bulunduğunu söylemektedir. Emir Tengiz yangın faciasını Kahire'ye bildirmiş ancak Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un tepkisiyle karşılaşmıştır. Sultan, Tengiz'e gönderdiği mektubunda, bu işin arkasında İstanbul halkını Müslüman tüccarlara karşı kışkırtarak onları öldürtmek isteyenlerin olduğunu söylemiş ve Tengiz'e Hristiyanlara verdiği cezalardan ötürü kızmıştır. Sultan bu mektubunda ayrıca, Tengiz'den Hristiyanlardan alınan malları talep etmiş ve oğullarıyla evlenecek kızlarını hazırlamasını istemiştir. Fakat Tengiz yanan yerlerin imarı için uğraştığını öne sürerek kızlarını hazırlayamayacağını ve Hristiyanlardan alınan malı da Emevî Cami'nin ve diğer yapıların onarımı için kullanacağını belirterek gönderemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁹

Rebiülahir 744 /Ağustos-Eylül 1343'de Kâsiyûn Dağı eteğinde yer alan Muzafferî Cami (Hanâbile Cami)'nin⁶⁰ yakınındaki Sâlihiyye Çarşısı'nda çıkan yangında yaklaşık 120 kadar dükkân yok olmuştur.⁶¹

Safer 745/ Haziran-Temmuz 1344'de Dârü's-Sa'âde ve Emir Tengiz'in yaptırmış olduğu Târime⁶² yanmıştır.⁶³

5 Cemaziyelevvel 752/30 Haziran 1351'de Kebîr Çarşı'nın⁶⁴ iki tarafında gece çıkan yangın, Emevî Cami'nin güneyindeki Derbû'l-'Amîd⁶⁵ yakınlarına kadar ilerlemiştir. Buradaki dükkânlar ile orakçı ve elekçilerin mekânları tamamen yanmıştır.⁶⁶

16 Safer 753/3 Nisan 1352'de Emevî Cami'nin Ceyrûn Kapısı'nın doğusunda gece başlayan yangın, buradaki dükkânları sardıktan sonra hızlıca Kapı'ya doğru yönelmiştir. Bunun üzerine Cami

⁵⁹İbn Kadî Şühbe, "Târihü İbn Kadî Şühbe," thk. Adnan Derviş, II, (Dimaşk: 1994), 115-117; Şemseddîn eş-Şucâî, *Târihu Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihi ve Evlâduhi*, I, nşr. Barbara Schafer (Wiesbaden 1977), 74-76; Makrîzî, "es-Sülûk," III, 282-283; İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 414-415; İbn Sasra, "ed-Dürretü'l-Mudiyya fi'd-Devleti'z-Zâhiriyye," thk. Arif Ahmed Abdülganî, (Dimaşk: Dârü Kitâb, 2014) 133-134; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, II, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1990), 307; el-Ömerî, "el-Mesâlik," XXVII, 358; İbnü'l İmâd, "Şezerâtü'z-zeheb," VIII, 222; Perlman, M. "Notes on Anti-Christian Propaganda in the Mamluk Empire." *BSOAS* 10 (1939 - 1942), 854; Kenneth Scott Parker, "The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an Age of Crusaders, Mongols, and Mamlüks (1244-1366)," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (University of London, 2012), 282-283; Yehoshua Frenkel, "Fires, Earthquakes, and Floods: The influence of extreme events on Mamluk Cities", (Erdbeben, Feuer, Wasser und andere Katastrophen Sous-titre Ihr Einfluss auf die Stadtentwicklung und Stadtgestalt im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit - Beiträge der Tagung, Basel 1./2., Februar 2018), 2; Ahmet Sağlam, *En-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, (Ankara: TTK yayınları, 2021), 174-175.

⁶⁰Muzafferî Cami (Hanâbile Cami), Salihiyye'deki Ömeriyye Medresesi'den kuzeye doğrudur. Eyyübîler zamanında Ebi Amr Muhammed b. Kudame el-Makdisi Cami'nin yapımına 598/1201-1202 yılında başlamıştır. Muzaffereddin Gökbörü bu yapının tamamlanması için Ebi Amr'ı maddi olarak desteklemiştir. Yapı, 604/1207-1208 senesinde tamamlanmıştır. Cami, Kâsiyûn Dağı eteğinde olduğu için Cebel Cami ve Gökbörü'ye nispeten de Muzafferîyye olarak bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 118.

⁶¹ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 466; İbn Kadî Şühbe, "Târih," II, 356; Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 42.

⁶² Târime, çevreye bakan pek çok pencereyle çevrelenmiş yüksek oda demektir. Târimetü'l-Kale, Dimaşk Kalesi üzerindedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 79.

⁶³ İbn Kadî Şühbe, "Târih," II, 407.

⁶⁴ Kebîr Çarşı, Cabiyye Kapısı ile Şarkî Kapı arasındaki Mustakîm Caddesi'nde idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 51.

⁶⁵ Emevî Cami'nin güneyindeki es-Sâğa el-'Atika'da idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 300.

⁶⁶ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 533-534; İbn Kadî Şühbe, "Târih," III, 19.

görevlileri, şehrin en güzel sembollerinden olan ve çok eski zamanlardan beri burada bulunan bu kapıyı sökerek Maksuretü'l-Halebiyye'yedeki⁶⁷ dolaba koymuşlardır.⁶⁸

20 Cemaziyelâhir 755/12 Temmuz 1354'de Câbiyye Kapısı'nda yer alan geçitte (bâşûra)⁶⁹ gece meydana gelen yangın, önce Cuvvanî Kapısı'na ve oradan da Berrânî Kapısı'na kadar uzanmıştır.⁷⁰

19 Şevval 756/27 Ekim 1355 Pazartesi günü Kattânî'nin Çarşısı'nda⁷¹ korkunç bir yangın meydana gelmiştir. Birçok ev ve dükkân küle dönmüştür.⁷²

24 Cemaziyelevvel 757/25 Mayıs 1356 Çarşamba gecesini Dâhil-i Bâbü'l-Ferec'de çıkan devesa yangınında, Emir Taz ve Yelboğa'ya⁷³ ait pasajlar, Dımaşk nâibi Emir Tengiz'in kızının Tavaşi adındaki pasajı, sayısız ev ve 600 dükkân yanmıştır. Yüz bin dinar değerindeki bakır ve ticari eşya zayı olmuştur.⁷⁴ 22 Cemaziyelâhir/22 Haziran Çarşamba gecesini Şenbâşî Mescidi'ne bitişik Suveyka'nın⁷⁵ yanında bulunan şeker deposunda meydana gelen yangın, Ebî Nasr Hamamı'na kadar olan yerleri etkisi altına almıştır.⁷⁶ Bu olaydan yaklaşık üç hafta sonra da Hanâbile Cami (Muzafferî Cami)'nin güneyindeki çarşı yanmıştır.⁷⁷

5 Rebiyülahir 765/11 Ocak 1364 Perşembe günü Hâric-i Bâbü'l-Ferec'deki köprü'nün üzerindeki geçit (bâşûra) yanmıştır. O günün gecesinde yağmurların çok yağması üzerine Bereda Nehri'nin suları kabarmış ve aynı günün sabahında Taht el-Kale bölgesindeki Hayl Çarşısı'nın tümü sular altında kalmıştır. Sel suları Yelboğa Cami'nin⁷⁸ yanındaki Haşeb ve Zelâbiyye⁷⁹ köprülerini parçalamıştır.⁸⁰

Zilhicce 777/Nisan-Mayıs 1376'da Dımaşk'ta dehşet verici bir yangın vuku bulmuştur.⁸¹ Yalnızca Malatî tarafından kaydedilen bu hadiseye ilişkin maalesef elimizde detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Bahri Memlûkler döneminde Dımaşk'ın maruz kaldığı son yangınlar, Burcî Memlûkler dönemine geçiş aşamasında yaşanmıştır. Şakhab savaşını müteakip Berkûk'un birkaç ay süren Dımaşk muhasarası (Zilkade 791/Ekim-Kasım 1389) sırasında hem Berkûk'un müttefikleri hem de Dımaşk nâibi ve halk tarafından şehrin birçok yerinde yangın çıkartılmıştır. Halk, kuşatmanın başlangıcında Baydemir İmâretî'nde duran Berkûk'un ilerlemesini engellemek amacıyla Zelâbiyye Köprüsü'nden Hadîd Kapı'ya kadar olan yerleri alevler içinde bırakmıştır. Berkûk'un müttefikleri de Meydanü'l-Hassa'yı,⁸² 'Atık

⁶⁷ Emevî Cami'nin doğu duvarı yanında, Tâciyye Maksuresi'nin yanındadır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 318.

⁶⁸ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 539; Makrîzî, "es-Sülûk," IV, 173; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 33; Zeyneddin Abdülbâsî b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, "Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel." I, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 246;

⁶⁹ Bâşûra, düşmanın süratini engellemek için kale ve sur kapılarının önünde yapılan dolambaçlı dar geçit anlamına gelmektedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 29.

⁷⁰ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 562.

⁷¹ Kattâniyyîn, pamuk işiyle uğraşan meslek sahiplerini ifade etmektedir. Bu isimle iki çarşı vardır. Biri, Çakmak Çarşısı'nın (Mithat Paşa Çarşısı) alt tarafındadır. Diğeri Salihyye'de olup Kutn Çarşısı olarak bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 49.

⁷² İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 568.

⁷³ Yelboğa Pasajı, nâibü's-saltana Emir Yelboğa Yahyavî tarafından 747/1346'da yaptırılmıştır. 798/1392 senesindeki yangından sonra 814/1411'de yenilenmiş ve kürk yapımcılarının merkezi olmuştur. Pasaj, Yelboğa el-Kübra Pasajı olarak da bilinirdi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 141.

⁷⁴ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 571-572; Makrîzî, "es-Sülûk," IV, 227; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 96-97; İbnül-İmâd, "Şezâratü'z-zehab," VIII, 312; Abdülbâsî el-Malatî, "Neylü'l-emel," I, 290. Yelboğa pasajlarından biri, dönemin ünlü zengin tüccarlarından el-İs'irdî tarafından tamir edilmiştir. İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 126. İbnü'l-İmâd yanan dükkân sayısını 700 olarak verir.

⁷⁵ Suveyka, küçük çarşı anlamına gelmekte olup, şehir dışında, küçük bir çarşısı, bir mescidi ve bir hamamı bulunan küçük yerleşim birimini ifade etmektedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 59.

⁷⁶ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 573; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 98.

⁷⁷ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 574; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 98.

⁷⁸ Memlûkler döneminde emir Seyfeddin Yelboğa el-Yahyavî tarafından 757/1356 senesinde yaptırılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 137.

⁷⁹ Günümüzdeki Zerâbiyye Çarşısı'nda, Bereda Nehri üzerindedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 142

⁸⁰ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 685-686.

⁸¹ Abdülbâsî el-Malatî, "Neylü'l-emel," II, 108.

⁸² Meydanü'l-Hassa, Meydanü't-Tahtânî Mahallesi(Hayy)'nin eski ismi olup Bâbü Musalla Cami ve Mencük Cami çevresidir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 323.

Çarşı'yı,⁸³ Baydemir Hamamı'nı ve Tavvâkîn'i⁸⁴ yakmıştır. Şam naibi ise Hâric-i Bâbü'l-Câbiyye'deki dükkânlar ve Haddâdîn Çarşısı⁸⁵ ile Hâric-i Bâbü's-Sagîr'deki Haşşâbiyyîn Çarşısı'nı ateşe vermiştir. Bu olay sırasında Baydemir Pasajı, Şâgûr'da⁸⁶ iki cami ve Mugâribe Zaviyesi⁸⁷ de yanmıştır. Birkaç ay süren bu kuşatmada halktan çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁸

SONUÇ

Bahri Memlûkler döneminde Dımaşk, çarşıları ve diğer yapılarıyla gelişmiş bir merkezdir. Çarşılar çoğunlukla Emevî Cami çevresinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Taht el-Kale bölgesinde ve büyük mahallelerde de çok sayıda çarşı mevcuttur. Hemen her türlü tüccarın faaliyet gösterdiği bu çarşılarda ticaret oldukça ileri seviyededir.

Dımaşk söz konusu dönemde önemli yangınlara sahne olmuştur. Bunların çoğu çarşılarda çıkmıştır. Yapı malzemesi olarak kereste kullanılması başta olmak üzere gece yangınlarına karanlık nedeniyle istenilen düzeyde müdahale edilememesi yangınların etki alanını genişletmiştir.

Yangınların sebeplerine dair genelde bir kayıt yoktur. Bununla birlikte kundaklama, dikkatsizlik ve savaşlar en bilinen sebepler olarak görünmektedir. Şehir bir kez kundaklanmıştır (740/1340). Bu işi, İstanbul'dan gelen iki rahip kimi emirlerin Hristiyan kâtipleriyle tezgâhlamıştır. Bu felakette Emevî Cami çevresindeki çarşılarda faaliyet gösteren tüccarları inanılmaz zarara sokmuştur. Gazan Han'ın ve Berkûk'un kuşatması sırasında şehrin farklı noktaları ateşe verilmiştir. Birincisinde şehir adeta yakılıp, yıkılmıştır.

Yangın söndürme çalışmalarında askerler, marangozlar ve taşçılardan istifade edilmiştir. Bununla birlikte geniş çaplı yangınlarda halk da söndürme çalışmalarına katılmıştır.

Büyük yangınlar sırasında görülen yağmalama hadiselerine söz konusu dönemde rastlanmamaktadır. Bunun nedeni asayişin sağlam bir şekilde tesis edilmesiyle ilgilidir.

Yangın nedeniyle epeyce zarar alan kimi çarşılar ticari faaliyetlerin kesintiye uğramaması için şehir içinde başka yerlere nakledilmiştir. Bu çarşılar, onarımların tamamlanmasından sonra eski yerlerine taşınmıştır.

⁸³ 'Atık Çarşı hala mevcuttur. Sevre Caddesi'nin güney tarafı ile Hayl Çarşısı arasındadır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 44.

⁸⁴ Tavvâkîn, Havvâsîn (Günümüzde Hayyâtîn Çarşısı) Çarşısı'nın güney kısmıdır. Tavvâk, gerdanlık yapan ve satan demektir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 83.

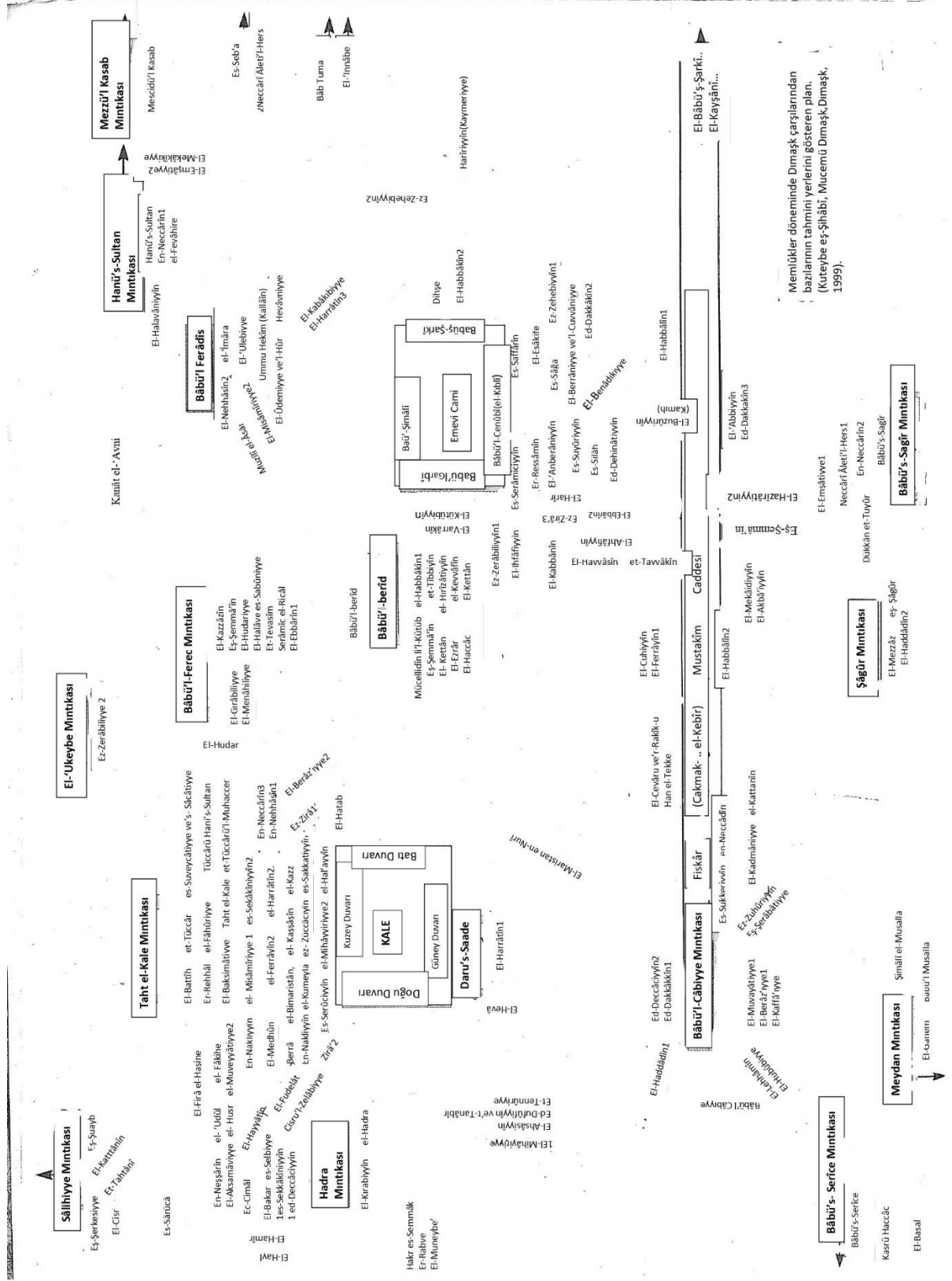
⁸⁵ Haddâdiyyîn, demirciler anlamına gelmektedir. Aynı adla üç çarşı bulunuyordu. Birincisi yukarıda da görüldüğü gibi Hâric-i Bâbü'l-Câbiyye'de idi. İkincisi Şâgûr'da yer almaktaydı. Üçüncüsü ise hala mevcut olup Serûciyye ile Menâhiliyye çarşıları arasındadır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 28-29.

⁸⁶ "Şâgûr Mahallesi, Şâgûr-u Berrâni Mahallesi ve Şâgûr-u Cuvvânî Mahallesi şeklinde ikiye taksim edilmiştir. Şâgûr'u-Berrâni, Sağır Kapı dâhilinde yer alırken, Şâgûr'u-Cuvvânî Sağır Kapı hâricinde bulunmaktadır" Samıkıran, *Osmanlı*, 142. Şâgûr Çarşısı günümüze kadar ayakta kalmıştır. Şâgûr-u Berrâni Mahallesi'ndedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 40; I, 219.

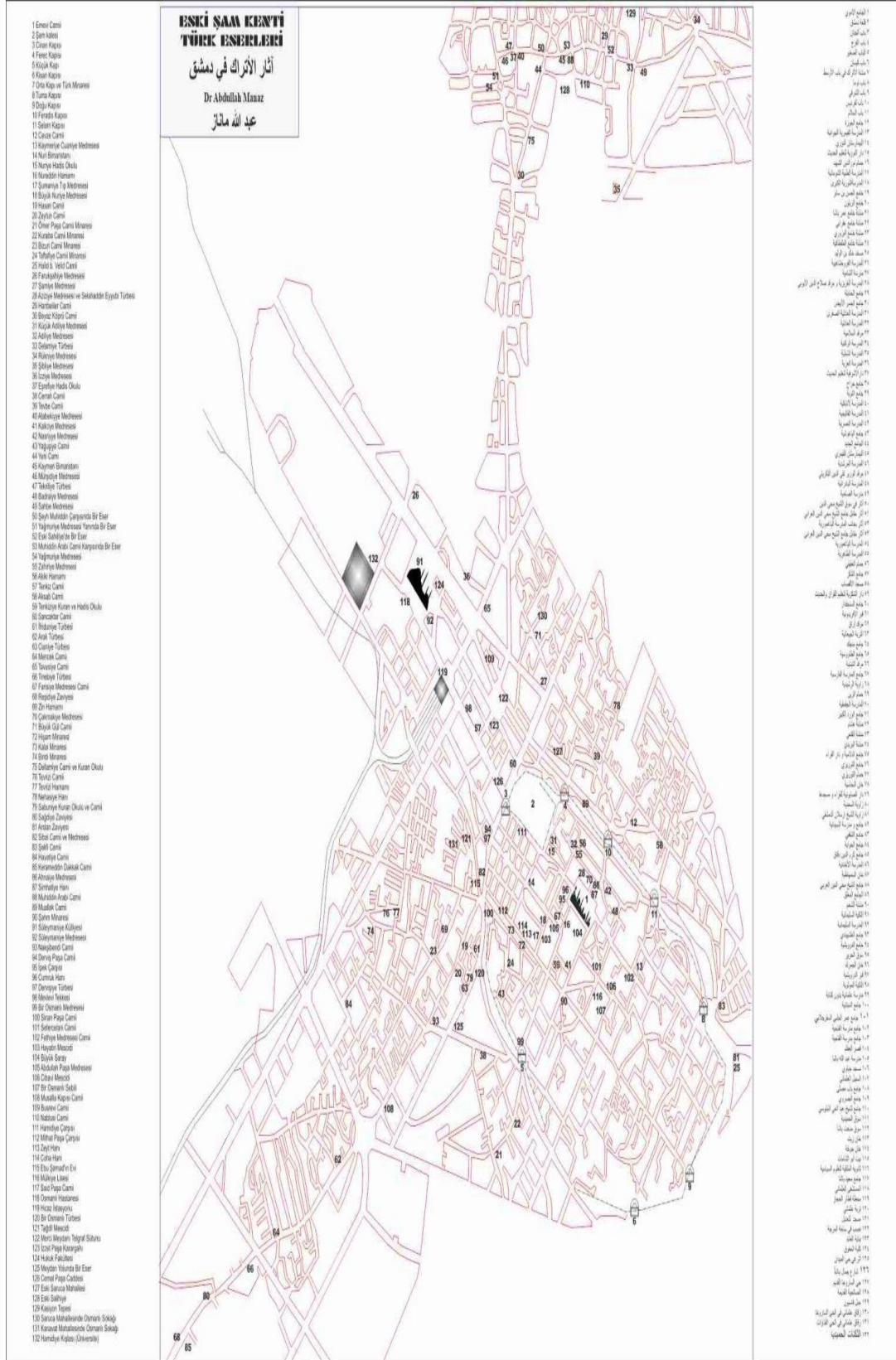
⁸⁷ Mugâribe Zaviyesi, Memlûkler döneminde 802/1399-1400 senesinde yaptırılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 243.

⁸⁸ İbn Sasra, "*ed-Dürretü'l-Mudiyya*", I, 38-39, 46-47, 52-53, 58.

Ek 1. Memlûkler zamanında Dimaşk'taki bazı çarşıların tahmini yerleri.

Ek3 Eski Şam'daki Türk Eserleri (https://www.manaz.net/pdf-maps/sanatsal-haritalar/samda-turk-donemi-eserleri/)

KAYNAKÇA

- Ubeyd, İyâd Ahmed Muhammed. “el-Harâik fi Mısr ve Bilâd-ı Şam munzu bidâyeti ed-Devlet-i Tûlûniyye hatta nihâyeti Devlet-i Memâlik 254-923/868-1517).” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. el-Câmia el-İslâmiyye, 2015.
- Ashtor, Eliyahu. *Levant Trade in the Later Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Aynî, “*es-Sultan Berkûk Müessisu ed-Devleti'l-Memâlikî'l-Cerâkise min hilâl-i mahtût 'ıkd el-cum 'ân fi tarîhi ehli'z-zemân.*” thk. İman Amr Şukrî, Kahire: Mektebetü Medbûlî el-Kahira, 2002.
- Burns, Ross. *Damascus a History*. Newyork: Routledge, 2007.
- El-'Ulebî, Ekrem Hasan, *Dımaşk Beyne Asri'l-Osmâni ve'l-Memlûki*. Dımaşk: eş-Şirke el-Müteaddide, 1982).
- Eş-Şihâbî, Kuteybe *Mucemü Dımaşki't-tarihî li'l-emâkin ve'l-ahya ve'l-muşiyedât ve mevâkîhâ ve tarîhihâ kemâ veredet fi nusûsi'l-muerrihîn*. I-III. Dımaşk: Vezâretü's-sekâfe, 1999.
- Eş-Şihâbî, Kuteybe. *Esvâkü Dımaşk el-Kadîme*. Dımaşk: Menşûratü Vezâreti's-Sekâfe, 1990.
- Frenkel, Yehoshua. “Fires, Earthquakes, and Floods: The influence of extreme events on Mamluk Cities”, Erdbeben, Feuer, Wasser und andere Katastrophen Sous-titre Ihr Einfluss auf die Stadtentwicklung und Stadtgestalt im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit - Beiträge der Tagung Konferasin'da bildiri olarak sunulmuştur, Basel 1./2, Februar 2018.
- Gökhan, İlyas, ve- Ridvan Yiğit. “Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanat Dönemi'nde (1310-1341/h. 709-741) Memlûk İktisadi Hayatını Etkileyen Unsurlara Genel Bir Bakış.” *Turkish Studies Historical Analysis*, 14/2 (2019):201-216.
- Hartman, R., “Şam”, İslâm Ansiklopedisi, C.XI, MEB Yayınları, İstanbul 1979, 298-310.
- İbn Battûta. “*İbn Battûta Seyahâtnamesi*”, I-II, çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Fazlullah el-Ömerî. “*Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikî'l-emsâr*”. I-XXVIII. thk. Mehdi en-Necm ve Kâmil Süleyman el-Cubûrî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010.
- İbn Kadî Şühbe, “*Târihü İbn Kâdî Şühbe*”. I-IV. thk. Adnan Dervîş, Dımaşk: 1977-1994.
- İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi; el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1-15. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr. “*el-Bidâye ve'n-nihâye*”. I-XVIII. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Cize: Hicr, 1998.
- İbn Sasra, “*ed-Dürretü'l-mudiyya fi'd-Devleti'z-Zâhiriyye*”. thk. Arif Ahmed Abdülganî, Dımaşk: Dârü Kitâb, 2014.
- İbnü'l İmâd, “*Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*”, I-XII. thk. Mahmud el-Arnâût ve Abdulkâdir Arnâût, Beyrut ve Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986-1993.
- Makrîzî, “*es-Sulûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*”. I-VIII. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Mutçalı, Serdar, “tekfîr”, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. I-II. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.
- Nuveyri, “*Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*”. I-XXXIII. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.
- Parker, Kenneth Scott. “*The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an Age of Crusaders, Mongols, and Mamlûks (1244-1366)*.” Yayınlanmamış Doktora Tezi., University of London, 2012.

- Pedani, Maria Pia, “Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticarî Antlaşmalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2002, 802-818.
- Perlmann, M., “Notes on Anti-Christian Propaganda in the Mamluk Empire.” *BSOAS* 10 (1939 - 1942): 843 – 861
- Sağlam, Ahmet. *En-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*. Ankara: TTK yayınları, 2021.
- Samıkıran, Oğuzhan. *Osmanlı İdaresinde Şam*, Yayınlanmamış Doktora Tezi., Fırat Üniversitesi, 2013.
- Şemseddin eş-Şucâî, *Târîhu Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihi ve Evlâduhi*, I-II, nşr. Barbara Schafer. Wiesbaden, 1977
- Tomar, Cengiz, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 311-315.
- Wollina, Torsten, “A View from Within: Ibn Tawq’s Personal Topography of 15th century Damascus”. *Bulletin d’études orientales* Tome LXI (Décembre 2012): 271-295.
- Zehebî, “*Tarihu'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*”. I-LIII. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabi, 1990-2000.
- Zeyneddin Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, “*Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*”. I-IX. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrıyye, 2002.
- Ziadeh, Nicola A., *Urban Life In Syria Under The Early Mamlûks*. Beirut: American Press, 1953.
- <https://www.manaz.net/pdf-maps/sanatsal-haritalar/samda-turk-donemi-eserleri/> 10.11.2023